

ИЗВЕСТИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ГЕОГРАФСКО ДРУЖЕСТВО JOURNAL OF THE BULGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

web-site: www.geography.bg e-mail: journal.bgs@geography.bg

Живот и научно творчество на Тодор Христов – професор, д-р, член-кореспондент на БАН

Life and Scientific Produce of Todor Hristov – Professor, PhD, Corresponding Member of the Bulgarian Academy of Sciences

Нено Димов

1612 гр. София, България

Neno Dimov

1612 Sofia, Bulgaria

ABSTRACT

Key words:

life path, scientific produce, scientific contributions, lecturing activities

The paper traces the life course of prof. Todor Hristov, with an emphasis on his major scientific works and contributions. Todor Hristov's contributions to the transformation of economic geography into socio-economic geography were of crucial importance for the geographical science, and so was his role in clarifying the theoretical foundations of socio-economic geography and theoretical geography, the geopolitical position and the zoning of Bulgaria's geospace, as well as the geopolitical cadaster of the world and the modern (at the beginning of the twenty-first century) political geography of Bulgaria.

Въведение

За обществото и науката, миналото винаги е привлекателно и любопитно. Неговото изследване от дистанцията на времето позволява да се разкрият допълнителни реалности на процеси, явления и факти, да се извършат по-прецизни сравнителни анализи, да се оцени по оригинален начин единството между средата (съществуващата реалност) и съхранените обяснения на изследователите, както и да се променят и конкретизират оценките за отделни изводи и теории. Регулярният поглед към миналото е полезен, защото дава възможност да се изведат важни, но скрити реалности в творчеството на отделните автори. Същевременно този подход е и рисков, защото както твърди големия немски философ Г. Хегел, хората губят чувството си за усет към действителността и настоящето, а част от научните интерпретации остават непълни. Всъщност това доказва неизчерпаемостта на знанието за съществуващата реалност. В нейната тъкан се съдържат връзките ѝ с миналото, както и коридорите, пътищата към бъдещето. Това в крайна сметка е стрелата на времето и необратимия ход на природно-социалното (географско) развитие. От продължителната ми работа с научна географска литература, оставам все по-категорично с убеждението, че развитието на географията (вероятно и на други науки), е резултат преди всичко на оригиналните приноси на отделни поколения географи. Те са главните двигатели на научното географско

Снимка 1. Тодор Христов, Проф. д-р, чл.кор. на БАН.
Picture 1. Todor Hristov. Prof. PhD, Cor. Mem. of BAS.

знание, а не толкова резултат от революционна „смяна на научни парадигми“. От тези позиции инициативата за провеждане на настоящия научен форум, посветен на живота и творчеството на български географи, е повече от полезен за настоящето и бъдещето на географската наука. Така се продължават добрите традиции на БГД от втората половина на ХХ в.

Живот и научна кариера. Приноси за географията на България

Тодор Христов е роден на 14.II. 1927 г. в гр. София в много бедно, многолюдно семейство. Родителите му, от малкото село Миялево (Кукушко, днес близо до гръцкия град Килкис), са преселници от Егейска Македония, преживяли жестоки страдания, разруха и зверски убийства. Тежката съдба на българите, особено след подписване на Букурещкия (28.VII/10.VIII.1913) и Ньойския (27.XI.1919) договор, ги принуждава насилствено да напуснат опожарените и ликвидирани родни места. Трагедията и оскъдцата в живота им ги съпътства и в София, когато при бомбардировките на столицата на 17.04.1944 г., близо до жп гара, неговия баща загиба. Останали сираци (една сестра и трима братя), майка им – Солунка Трайкова, полага непосилни усилия да изучи и възпита децата си. Тодор Христов е най-малкото дете в семейството. Завършва успешно средното си образование и през 1946 г. постъпва за редовен студент по география в Историко-филологическия факултет на Софийския университет. Като студент слуша лекции на изтъкнатите университетски преподаватели – проф. Ив. Батаклиев, проф. Д. Яранов, акад. проф. Анастас Бешков, проф. Ж. Гълъбов, проф. Игнат Пенков. Т. Христов проявява подчертан интерес към икономическата география. Записва се за член на новосъздадения студентски кръжок по „Икономическа география“ (1948 г.), под научно ръководство на проф. Игнат Пенков. Творческите му заложби се проявяват в изнесената и отличен с награда доклад пред кръжочка, посветен на взаимозависимостта между икономическото развитие и териториалното разширение на София. След завършване на висшето си образование, се явява успешно на конкурсен изпит и постъпва като редовен асистент по Икономическа география на България.

Началото на творческата и преподавателската дейност на проф. Т. Христов е свързана с подготовка на семинарни упражнения и изследователска работа по разработване на дисертационен труд. През 1957 г. публикува кратка монография на тема „Софийското поле“, а на следващата година успешно защитава дисертация на тема „Икономическа характеристика и проблеми на Един-Пелинска околия“. Новото, оригиналното в дисертационния труд е използваната методология на географски анализ. В резултат на това, той установява нарастващото пространствено влияние на столичния град върху по-малките населени места в котловината. Разкрива и обяснява процеса на формиране на столичен приградски район, като избяжда предимствата на районно-териториалното управление на икономиката. Паралелно с тези изследвания, Т.Христов извършва теренни проучвания относно социално-икономическото развитие на гр. Варна и развитието на промишлеността в България след Освобождението (1878) до средата на ХХ в. През 1960 г. публикува завършено географско изследване за гр. Варна, а по-късно и първата монография „География на промишлеността в България“. В нея автора проследява възникването, териториалното разположение и секторната (отраслова) структура на про-

мишлеността. Основателно по-голямо внимание е отделено на промените в териториалната структура на индустрията след 1947 г. Монографията посветена на географията на промишлеността в страната поставя научните основи на системни изследвания в това структуро-определящо направление на икономиката. Освен това, независимо че в нея доминира историческият подход при анализа, се доказва приложната страна на иконом-географските изследвания.

Системните наблюдения, проучвания и публикации които извършва Т.Христов върху развитието на промишлеността в България, са основания да пристъпи към по-обобщаващи, теоретични обобщения на емпиричния материал. В средата на 60-те години на ХХ в. той публикува две оригинални научни студии: „По въпроса за съсредоточаването на промишлеността в България и нейните форми на териториално разпределение“ и „Относно промишлената наситеност на градовете в България“. В тях се насочва вниманието към районообразуващата функция на промишлеността, йерархичността на формите на териториална организация и се защитават по-общи пространствени модели на индустрията в страната. Вероятно, резултатите до които достига автора при анализа на промишлеността са основанието, да обърне специално внимание на теоретичните обобщения в географията. Той е съзнавал, че изследването в дълбочина на теоретичните пластове на научно географско познание, определя значимостта и приложния статус на всяка наука. За тези научни трудове му е присъдено званието „доцент“ (1965 г.). По-конкретният анализ на творчеството разкрива една важна особеност на автора – формирано обективно критично мислене и подход при оценката на научни трудове. При това, той се проявява като смел и находчив изследовател, не изпитва трудности и ограничения да навлезе в остра научна полемика, да дискутира и оспорва твърдения и концепции. Нещо повече, Т. Христов предлага аргументирано и конструктивно нови научни конструкции и подходи, като остава непреклонен към всякакви конюнктурни съображения. В този творчески процес важно е и поучителното е, че намира сили сам критично да оценява свои тези и резултати от предходни периоди на научното си развитие. Това качество му осигурява допълнително предимство при провежданите публични дискусии, особено при изграждане на нови производствени мощности и при решаването на задачите свързани с тяхната локализация. Това е едно от доказателствата, при отстояване на тезата за важната, приложна старана на географската наука.

През втората половина на 60-те години на миналия век, Т. Христов е на специализация в един от най-старите университети в Европа – Парижкия (Сорбоната) и на продължителна специализация в Географския факултет на Московския университет „М. Ломоносов“. Пребиваването му във Франция е ползотворно. Той изследва задълбочено теоретичните основи и философията на една от най-авторитетните географски школи в света – „география на човека“ и посибилизма, които са своеобразна алтернатива на строгия географски детерминизъм и антропогеографията, формиращи фундамента на географската наука в съседна Германия. В Известия на БГД (1968) публикува статия на тема „Френската географска школа – „География на човека“. С нея, българския читател вниква в същността на приносите на известния географ – Пол Видал дьо ла Блаш (1845 – 1918), оригинален мислител и в областта на политическата география и дългогодишен ръководител на катедрата по география в Сорбоната. Резултат от изследователската му работа в Московския

университет е статията отпечатана също в Изв. на БГД – „Опит за класификация на промишлените отрасли съобразно с основните фактори на тяхното териториално разпределение (1968), в съавторство с известния руски географ Ан. Т. Хрущев. Основната идея на двамата автори е да обосноват един количествен подход при оценка влиянието на различни фактори за териториално разположение на промишлените отрасли (сектори). Т. Христов е последовател на известната руска (съветска) географска школа на Н. Барански – Н. Колосовски – Юл. Саушкин, като поддържа фундаменталното значение на категориите „географски разделение на труда“ и „социално-икономическо районирание“ за съвременната географска наука. Възложени са му и първите лекции по Икономическа география на България пред студенти. Участва активно в научния живот на географската колегия в страната, в обществено-политическия живот на факултета и Университета.

През 70-те години на ХХ в. Т. Христов се насочва към изследване на пространствените закономерности на селищната мрежа на примера на Кюстендилски окръг. Извършено е много подробно проучване на населените места, като е приложен модела за централните места на популярния немски географ В. Кристалер за „централните места“. Изследването завършва с обоснована районно-териториална класификация на населените места, а резултатите са насочени към органите за териториално и регионално планиране и регионално управление на страната. По своя мащаб, конкретност, задълбоченост и аналитичност, този труд е колкото оригинален, толкова и начало за бъдещи географски изследвания. С този труд, публикуван в две части в ГСУ, кн.2 География (1973/1974) му е присъдено най-високото университетско научно звание (длъжност) – професор (1973). По това време, идеята за икономическите райони, подрайони и микрорайони в страната е изключително актуална и се внедрява в управленската практика от Изследвателския център за териториално разположение на производителните сили към Държавния комитет по планиране. Организиран и проведен са системни проучвания за разкриване процеса на районообразуване и определяне на границите на икономическите подрайони и микрорайони. В тях Т. Христов участва активно и се предлага обосновано нова дефиниция за тези категории. Оригинални са неговите публикации посветени на Самоковския микрорайон.

През 1976 г. в Москва се провежда поредния Международен географски конгрес, на който в съавторство изнасят доклад на тема „О социално-икономическа география“. Успешно представената и защитена идея за трансформацията на икономическата география в социално-икономическа, предизвиква огромен интерес. В него, авторите интегрират начина на производство с начина на живот на определена територия (геопространство) и предлагат структурата на социално-икономическата география – включваща три части: география на природните ресурси, география на населението и селищата и география на производството (вкл. и услугите). Въпреки известните непълноти – например отсъствието на местоположението като фундаментална географска категория, липсата на география на културата, на управлението и др. – все елементи на социално-икономическата география, представителите на българската география получават безспорно научно признание. На проведеня IV национален конгрес на географите (Варна, 1981 г.), в продължение на защитената концепция, Т. Христов изнася доклад и обосновава трансформацията на икономическото в социално-икономи-

ческо районирание и защитава нов пространствен модел за организация и управление на интегрални природно-социални системи. В модела, България се приема за един социално-икономически район, окръзите са оценени и приети за подрайони, а микрорайоните – най-малките районообразуващи пространствени структури са определени на 110. В края на десетилетието, по предложение на Т. Христов и с негов предговор към българското издание, е преведена книгата на съветския географ Юл. Саушкин „Очерци по история и методология на географската наука“.

През 80-те години Т. Христов публикува монографията „География на енергетиката на България“ и разработва раздели в т.2 и т.3 на География на България (изд. на БАН, 1981 и 1989). Публикува и статията с важно теоретично съдържание „География и хорология“ в сп. Проблеми на географията (1987). В тези научни трудове отново се разкрива голямата научна ерудиция на автора, умението да осмисля и интерпретира по нов, оригинален начин факти, процеси и тенденции в развитието и териториалната организация на обществото. В т. 3 на География на България приложения и разработен модел на интегрални социално-икономически райони е признание на концепцията за социално-икономическа география. През този период разработва и публикува поредица от учебници и методически ръководства по география за ученици от гимназиалния курс на българското училище.

Във връзка с честването на 90-години университетска география в България (през 1988 г.) в Софийския университет се провежда представителна научна конференция. С голям интерес се посрещна доклада на Т. Христов за необходимостта от научна и гражданска реабилитация на университетските преподаватели – проф. Дим. Яранов и проф. Ив. Батаклиев, незаслужено отстранени от Университета (1947 г.) по политически причини. Вярно е, че крайната оценка за доклада не беше еднозначна в георгафската колегия. По-късно, през 1990 г. на проведената конференция в Габрово, Т. Христов продължи и задълбочи дейността си в това направление. Неговият доклад посветен на научното творчество на проф. Ив. Батаклиев се прие с разбиране и уважение. Тези заслужили с дейността си преподаватели, получиха заслужена реабилитация и признателност. Поучителното в това дело е, че политиката винаги е оказвала влияние върху структурата и съдържанието на научното развитие, но вулгарното интегриране на наука и политика е причина за тежки деформации и незаслужени репресии. Това е убедително доказателство за последователно принципна и справедлива позиция на университетския преподавател Тодор Христов.

Последното десетилетие на ХХ в. е като че ли най-непокойното и най-продуктивното и съпътствувано с признателност в творческата кариера на Т. Христов. През 1991 г. в съавторство публикува първия труд по „Политическа география“ в България. Направена е първата стъпка към възстановяване на това важно научно направление в географията, невярно оценено и незаслужено забранено след 1944 г. След 1990 г. се постави начало на нови по съдържание географски публикации. Беше отпечатана География на България (1997, Акад. изд. Марин Дринов) съставена основно от колеги на ГИ при БАН. В нея за първи път, началото за географското описание на България започва с Геополитическо, а не с географско положение. Първият раздел на академичното издание е написан от Т. Христов. Интересното и важното е, че за първи път в научната географска литература у нас, се дава и нова интерпретация на категорията геополитическо положение, приемана като единство на „географското положение и прос-

транството на страната“. Предложен е съвръжателен анализ на формирането на държавните граници на България и се разкрива тенденциозната и несправедлива политика на Великите сили към страната. Предложена е и първата геополитическа подялба (зонирание) на България. Определени са 5 зони – Софийска, Западна, Северна придунавска, Източна причерноморска и Южна. Софийската геополитическа зона е приета за хартланда на България. Тези идеи по-късно бяха доразвити в оригинални монографии от групи географи.

С приносен характер са публикациите за Световното историческо значение на Великите географски открития (1992) и Систематизация за познанието за географското пространство (1994). През 1997 г. в условията на силна конкуренция проф. Тодор Христов е избран за член-кореспондент на БАН. Едно заслужено и без съмнение голямо признание за дългогодишната и системна изследователска работа и постигнатите научни резултати. Изборът следва да се приема и като обществено признание за българската географска наука.

В края на 90-те години на ХХ в. (1998) Т. Христов публикува основополагащата студия „Политико-географски кадастър на света“ и статията развитие на политическата география в България. Както сам отбелязва автора, политико-географския кадастър е ново понятие в политическата география, разкриващо пространственото многообразие от държави в света, всяка от които е суверенен собственик на националното пространство. Мисля, че в модела на автора, политико-географския кадастър се възприема за пространствения фундамент на съвременната политическа география. От такива позиции, той предлага политико-географския кадастър да бъде „...оперативният, технологичен документ, който трябва да се разработи първоначално в научните среди, включително от Международния географски съюз...“. Така Т.Христов обобщава и допълва теоретичната конструкция на политическата география.

Изключителен финал в богата творческа дейност на Т. Христов са монографиите „Политическа география на България“ (2001) и нейното логично продължение „Македония, Западна Тракия и Добруджа“ (2004). В предговора на първата книга, автора отбелязва: „За съжаление, въпреки поуките от политическата история, политическата география създава малко нови идеи, концепции и програми за научно-правно изясняване и решаване на глобалните и регионалните между-държавни проблеми“. Същност, тази първа част проследява развитието на политическата география в света и влиянието ѝ върху българската наука. Втората част (книга) е твърде тъжна, дори травмираща за читателя, когато се проследяват „координатите“ на България в Югоизточна Европа. Колко правдиви и верни са констатациите, че „...без изследванията на историята политикогеографското и геополитическото познание у нас не би могло да се развива“, че В. Кънчов е първия български политикогеограф, че приема коректно оценката на колега-историк за съвременните граници на България, които са пример за изкуствено прекъснато и закъсняло развитие на страната. Актуалността и оригиналността на тези трудове е непреходна за българската география и наука. Професор Т. Христов беше творчески надарена личност, с голяма ерудиция, прозорлива наблюдателност, аналитична и ясна мисъл и неподражаемо чувство за хумор. Богатата му душевност и непокрахнатата гражданска позиция която притежаваше, определяха неговото отношение към сложната и противоречива действителност в страната.

Обществена и административна дейност

Дълбоко убеден, че значимостта и престижа на географската наука минава през българското средно училище, той отделя време и силе за съставяне на учебни планове и учебни програми по география, в писане на учебници, методически ръководства и помощна литература за ученици, учители и специалисти. Той е съавтор на учебник по „Икономическа география на България“ за студенти, претърпял 4 издания и отличен от Министерството на науката и образованието за научни и методични приноси.

Професор Тодор Христов участва активно в управлението на ГГФ и Софийския университет. Избиран е за зам. декан и декан на ГГФ, първи зам. ректор на Университета и първи секретар на университетския комитет на БКП. През периода 1981 – 1991 г. е председател и отговаря за дейността на Българското географско дружество. Под негово ръководство се провеждат Национални конгреси по география (1985, 1989), научни конференции, издава се научнопопулярно списание „География“ и Известия на БГД, поддържа се контакти с географските дружества на страните от Източна Европа, САЩ, Гърция. Заедно с колеги-географи от страните в Източна Европа (социалистическите старни) учредяват постоянно действащ семинар на географите от региона. Тодор Христов е почетен член на БГД и на чуждестранни дружества – на Северна Македония, на Русия, Полша, Унгария.

От 1978 до 1990 г. е избран за ръководител на катедра География на стопанските отрасли и комплекси (преименувана през 1981 г. в катедра по „Социално-икономическа география“). Обществено признание получава, когато през 80-те години е избран за общински съветник в гр. София.

Като университетски преподавател и представител на географската колегия в страната посещава много държави – от Великобритания до Съветския съюз (сега Русия), пътува от Швеция до страните от Персийския залив, до САЩ, Япония и Австралийския съюз. Активно участва с доклади в дейността на Международния географски съюз (1976, 1980, 1984, 1988). Изнася лекции пред студенти и преподаватели в едни от най-престижните университети в света – в Сорбоната – Франция, в Саарбрюкен – Германия, в Оксфорд и Лестър – Великобритания, университета в Солун – Гърция, в Скопие – Северна Македония. Една част от голямото творчество на Т. Христов е публикувано на руски, немски, английски, чешки и полски език.

Лекциите на проф. Т. Христов бяха актуални, осъвременени, проблемни, засягащи основните и най-важни проблеми на съвременността. По негово предложение се въвеждат нови лекционни курсове – „География на промишлеността в България“, „Теоретични основи на социално-икономическата география“, „География на производството“. В общуването си с колеги преподаватели и студенти беше подчертано вежлив и внимателен, непосредствен и приятен събеседник и същевременно изключително възискателен, безкомпромисен към арогантното и агресивно поведение в общуването.

След завършване на преподавателската си кариера в Софийския университет, Т. Христов е избран за хонорифициран преподавател в ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград, а по-късно и в Аграрния университет гр. Пловдив. Неговата дълбока свързаност, отдаденост и грижа за развитие на географията и подготовката на кадри с висше географско образование в България се разкрива от изключителния жест - в продължение на десет години Т. Христов осигурява едногодишна стипендия

на студент от специалност География в Софийския университет, с интереси в областта на икономическата география.

Заклучение

Научните трудове на чл. кор. проф. Тодор Христов са актуални и сега. Неговите заслуги за българската география са огромни и с непреходно значение. С тази признателност към значимото му творческо дело и обществена дейност, оставаме с дълбоко уважение към човека и учителя по социално-икономическа география.

Литература

- Саушкин, Ю. 1979. Очерци по история и методология на географската наука, изд. Наука и изкуство, С., инд. 91, с. 338.
- Хегел. 1982. История на философията т.3, изд. Наука и изкуство, С., с.19
- Христов, Т. 1960. Структура и териториално разпределение на промишлеността в гр. София, Год.СУ, БГГ ф-т, кн. 3, География.
- Христов, Т. 1962. География на промишлеността в България, изд. Наука и изкуство, С.
- Христов, Т. 1963/1964. По въпроса за съсредоточаването на промишлеността и нейните форми на териториално разпределение, Год.СУ, кн.2, География, т.58.
- Христов, Т. 1992. 500 години от откриването на Америка от Христофор Колумб. Проблеми на географията, кн.1.
- Христов, Т. 1994. В Сб.: Теоретични проблеми на географското познание, Унив. Издат. Велико Търново
- Христов, Т. 2004. Македония, Западна Тракия и Добруджа (Политико-географски размисли, оценки и анализи), Акад. издат.на Аграрен университет, Пловдив, с. 141